

## СПРИЙНЯТТЯ НАСЕЛЕННЯМ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

*Статтю присвячено дослідженню особливостей сприйняття населенням України нової демократичної системи цінностей, яка склалася за часи незалежності. Особливу увагу приділено соціально-демографічному аспекту проблеми. За результатами даного дослідження можна стверджувати, що система цінностей, яка склалася в Україні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо), ще не набула достатнього поширення на теренах країни, що суттєво ускладнює процес створення нового соціального порядку.*

**Ключові слова:** демократична система цінностей, соціально-демографічні групи, населення України, аномійна деморалізованість, новий соціальний порядок.

*Статья посвящена исследованию особенностей восприятия населением Украины новой демократической системы ценностей, которая сложилась за годы независимости. Особое внимание уделено социально-демографическим аспектам проблемы. По результатам данного исследования можно утверждать, что система ценностей, которая сложилась в Украине за годы независимости (частная собственность, обогащение, индивидуализм, стремление к личному успеху и т.д.), еще не получила широкого распространения на территории страны, что существенно затрудняет процесс создания нового социального порядка.*

**Ключевые слова:** демократическая система ценностей, соціально-демографические группы, население Украины, аномийная деморализованность, новый социальный порядок.

*The paper focuses on how Ukraine's population perceives a new system of democratic values formed during the period of independence. Special attention is given to a socio-demographic aspect of the problem. Using the research data, the author concludes that the above system of values including private property, personal enrichment, individualism, striving for success, etc. has not become widespread in Ukraine so far, which considerably impedes the process of creating a new social order.*

**Keywords:** a system of democratic values, socio-demographic groups, Ukraine's population, anomic demoralisation, a new social order.

Українське суспільство, що майже двадцять п'ять років перебуває в стані докорінної трансформації, наразі – у “точці зламу” вектора цього процесу. Спроба кардинальної зміни соціального устрою, який вже не відповідав викликам сучасності, боротьба свідомого авангарду за демократичні європейські цінності, на жаль, не була підтримана населенням та політичними елітами всієї країни та призвела до зростання сепаратистських явищ й розв'язування бойових дій у східних регіонах держави, до анексії Криму, до суттєвого падіння економіки та загострення соціальних проблем. Поки що зусилля влади в напрямі становлення суспільного ладу не завжди сприймаються населенням та внаслідок цього не мають значних успіхів. Про це свідчить те, що у 2014 р. за даними моніторингу Інституту соціології НАН України [1], 75% респондентів відповіли, що їм бракує “порядку в суспільстві”. За даними Фонду “Демократичні ініціативи”, у 2015 р. більшість українців не вірили в успішність реформ. Так, 30% респондентів зовсім не вірили в успішність реформ, 32% мали певну надію, але загалом не вірили, ще 30% громадян вважали, що реформи будуть успішними. 54% все ж підтримували продовження реформ заради подолання економічної кризи в країні [2].

Таким чином, сучасний етап розвитку українського суспільства з новою гостротою вимагає відповіді на питання, що стоїть перед соціологічною наукою з моменту її виникнення: що ж таке “соціальний порядок”? Крім гострих теоретичних дискусій прихильників різних соціологічних парадигм з приводу визначення цієї категорії, незмінно пильною залишається увага до емпіричних показників, систем показників, індексів, які можуть відобразити ступінь соціальної стійкості системи того чи іншого регіону і країни в цілому. За визначенням В. Тарасенка, соціальний порядок – це “стан відносної стабільності, врівноваженості, збалансованості соціальних відносин, діяльності, норм у суспільстві, яке задає індивідам, групам, інститутам відповідні моделі (зразки, стандарти) поведінки поза сферою державних (офіційних), правових і виробничих (ділових) зв'язків і відносин” [3, с. 499]. З цього визначення випливає, що соціальний порядок є характеристикою стабільних суспільств: він виникає за умови доміну-

вання в суспільстві стабілізуючих процесів і механізмів, є відображенням організованості, стабільності соціальних інститутів, норм і цінностей.

Створення та утвердження нового соціального порядку іманентно пов'язано з явищами масової дезадаптації, з утрудненістю самоідентифікаційних процесів і невизначеністю соціального статусу, цінностей і мотивацій – з соціальною аномією. В її основі лежить невизначене, проміжне, перехідне соціальне становище, в якому опинилися суспільство та його елементи в результаті руйнування однієї і спроб формування іншої соціальної системи. Аномія як певний стан соціальної організації характерна для будь-якого перехідного суспільства, але лише у виняткових історичних обставинах “вона досягає глобальних суспільних масштабів, коли суспільство свідомо відмовляється від основних ідеологічних принципів своєї організації, не маючи, по суті, нової, цілісної, відпрацьованої часом ціннісно-нормативної системи” [4, с. 7].

У соціологічній інтерпретації соціальна аномія – неодмінна частина, супутник і наслідок глибоких соціальних змін. Проблема полягає в тому, що в пострадянському українському суспільстві аномія постала комплексним, масовим і важким соціальним явищем. Так, основними характеристиками цього періоду є злам звичних, стійких соціальних зв'язків і відносин, як наслідок – масова фрустрація, деформація колишньої системи суспільних цінностей, загальна криза нормативно-правової свідомості. Найбільш гостро ця проблема постала у 2013–2014 рр. та поглибилась під час подій на Донбасі, що несе в собі певні ризики та загрози інтегративним процесам в українському суспільстві та утруднює процес створення нового соціального порядку в ньому.

У моніторинговому дослідженні Інституту соціології 2015 р. особливу увагу було приділено вивченню цінностей, що панують у країні. Серед низки питань респондентам було запропоноване таке: “*Чи сприймаєте Ви як свою ту систему цінностей, яка склалася в Україні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо)?*”. Відповіді на це запитання виявились показником глибини аномійної деморалізованості населення та нерозуміння процесів, що відбуваються в

країні, теперішнього стану та кінцевої мети реформування суспільства. На це запитання не змогла відповісти майже чверть населення України, причому розбіжність по регіонах, як засвідчило попереднє дослідження [5, с. 250–256], не є статистично значущою. Систему цінностей, яка склалася в Україні під час незалежності, однозначно чи скоріше сприймають загалом лише 31,7%, тоді як не сприймають 44,2%. Відповіді жителів Центру України статистично мало відрізняються від показників у цілому по країні. Найкраща ситуація із засвоєнням нової демократичної системи цінностей – на Заході: майже 41% однозначно чи скоріше їх сприймає як свої; 35,3% громадян однозначно чи скоріше не сприймає нову систему цінностей, що склалася в країні, а 24% взагалі не зрозуміли, про що йдеться. На Півдні склалася така ситуація із засвоєнням нової системи цінностей: майже половина населення її сприймає як свою; 30% не сприймає та мало труднощі з відповіддю 21,2%. На Сході однозначно нову систему цінностей сприймає лише 5,2% населення. Поряд з тим на Сході найбільша кількість у країні респондентів (26,4 %) відповіли “скоріше так” на це запитання. Загалом нову систему цінностей тією чи іншою мірою не сприймають 47% населення Сходу. Вагались з відповіддю 21,4%. Найгірша ситуація із засвоєнням сучасної системи цінностей на Донбасі: однозначно не сприймає її 25,9% населення, скоріше не сприймає 31,3%. Тільки 3,6% людей Донбасу сприймають як свою систему цінностей, що склалася в Україні, та 13,9 % – скоріше сприймають, а чверть вагалась із відповіддю. Наведені дані свідчать про те, що внаслідок війни зазнала зламу система адаптації населення в країні в цілому та на Донбасі особливо.

Окрім регіонального розрізу, проблема укорінення нових демократичних цінностей потребує вивчення її соціально-демографічного аспекту. У таблиці наведені дані, що відображають відповіді респондентів на запитання “*Чи сприймаєте Ви як свою ту систему цінностей, яка склалася в Україні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо)?*” за статтю, віком, освітою та місцем проживання.

Якщо розглядати відповіді респондентів за ознакою статі, то сумарна кількість чоловіків, що не сприймають нової

системи цінностей однозначно чи скоріше, та кількість жінок, що підтримують такі відповіді, майже однакова – близько 44%. Схожа ситуація з відповідями тих, хто сприймає нову сис-

**Таблиця**

**Сприйняття населенням України системи цінностей,  
яка склалася за роки незалежності (%)**

	<i>Однозначно ні</i>	<i>Скоріше ні</i>	<i>Ні</i>	<i>Скоріше так</i>	<i>Однозначно так</i>	<i>Так</i>	<i>Важко відповісти</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>(1+2)</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>(3+4)</i>	
Україна	14,2	30,0	44,2	23,1	8,6	31,7	24,0
<b>Стать</b>							
Чоловіча	15,4	29,0	44,4	22,6	9,3	31,9	23,6
Жіноча	13,3	30,8	44,1	23,6	7,9	31,5	24,4
<b>Вік</b>							
18–29	8,8	24,8	33,6	27,4	12,4	39,8	26,6
30–39	13,3	25,6	38,9	27,2	9,1	36,3	24,8
40–49	14,2	29,8	44,0	25,2	7,4	32,6	23,4
50–59	15,8	37,5	53,3	20,0	7,0	27,0	19,7
60–69	18,1	34,2	52,3	16,9	5,8	22,7	25,0
70 і більше	21,5	30,0	51,5	15,4	7,7	23,1	25,4
<b>Освіта</b>							
Початкова, неповна середня	13,9	19,4	32,8	23,6	11,1	34,7	31,9
Середня загальна	14,1	31,0	35,1	21,0	8,1	29,1	25,8
Середня спеціальна (технікум, училище, коледж)	17,1	30,6	37,7	19,5	7,5	27,0	25,3
Початковий ступінь вищої освіти (бакалавр)	11,4	28,9	40,3	27,2	4,4	31,6	28,1
Повна вища (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)	11,3	30,4	41,7	27,8	10,8	38,6	19,8
<b>Місце проживання</b>							
Київ	10,8	28,1	38,9	23,0	15,8	38,8	22,3
Місто з населенням понад 250 тис. осіб	13,7	34,3	47,0	21,3	6,2	27,5	24,5
Невелике місто	17,2	32,6	49,8	21,8	8,2	30,0	20,2
Село	13,2	25,9	39,1	25,2	8,9	34,1	26,8

тему цінностей однозначно чи скоріше – близько 32% в обох ґендерних групах.

Достатньо прогнозованою є відповідь респондентів на запитання стосовно нової системи цінностей у віковому розрізі. Ступінь однозначного її несприйняття збільшується залежно від віку від 8,8% серед 18–29-літніх до 21,5% серед тих, кому за 70. Розподіл відповідей тих респондентів, які скоріше не сприймають нову систему цінностей, децю інший. Кількість тих, хто скоріше не сприймає нові цінності, зростає з 24,8% серед 18–29 літніх до 37,5% серед 50–59-літніх, а потім знижується до 30% серед людей найстаршої вікової групи. Цікавим є те, що прогнозованою є відповідь тих респондентів, які скоріше сприймають нові цінності, а однозначне сприйняття має деякі нюанси. Кількість тих, які скоріше сприймають, зменшується від 27,4% серед наймолодших до 15,4% серед найстарших, тобто майже вдвічі. А відносна кількість осіб, які однозначно сприймають нові цінності, змінюється іншим чином: вона зменшується з 12,4% серед молодшої вікової групи до 5,8% серед тих, кому 60–69 років, та збільшується до 7% серед найстарших. Найбільш усвідомлено відповідали на запитання про цінності ті, кому 50–59 років: лише 19,7% не спромоглися відповісти на це запитання. Найважче було відповідати наймолодшим, а чверть осіб, старших 60 років, теж не змогла визначитись.

Аналіз свідчить, що люди, які народилися, були виховані та отримали освіту у Радянському Союзі, в переважній більшості не сприймають цінностей, які склалися в Україні за роки незалежності. Надію на подальший демократичний розвиток України та створення нового соціального порядку надає те, що майже 40% респондентів наймолодшої вікової групи та 36% осіб 30–39 років однозначно чи скоріше сприйняли та зрозуміли нові цінності. Не сприймає їх третина наймолодших та 39% 30–39-річних.

Залежно від рівня освіти зменшується кількість респондентів, яким важко було визначитись з відповіддю, тобто вибір уподобань щодо цінностей є більш усвідомленим. Якщо серед людей з початковою або неповною вищою освітою таких 31,9%, то серед тих, хто має повну вищу, їх “лише” 19,8%.

Тобто навіть високий рівень освіти не дає змоги зрозуміти, що мають на увазі наші можновладці та засоби масової інформації, коли вони говорять про цінності, що сформувались у країні за часів незалежності у загальному вигляді, так як і було сформульоване запитання в опитуванні.

Насторожує той факт, що зі зростанням рівня освіти збільшується і кількість людей, які відповіли, що однозначно чи скоріше не сприймають нову систему цінностей: від 32,8% серед тих, хто має початкову освіту, до 41,7% серед тих, хто має вищу. Таке становище пояснюється віковим складом групи населення з вищою освітою. Не є таємницею те, що, наприклад, у Національній академії наук середній вік кандидатів наук близько 50 років, а докторів – понад 60.

Серед тих, хто однозначно чи скоріше сприймає нову систему цінностей, найнижчий рівень сприйняття демонструють люди із середньою спеціальною освітою – 27,0%, а найвищий – 38,6% – з повною вищою освітою. Таким чином, можна стверджувати, що чим вищий рівень освіти, тим чіткіші переконання людей стосовно нових або старих цінностей. А це означає, що і адаптивні здатності населення теж зростають зі зростанням рівня освіти, тобто знижується рівень аномійної деморалізованості.

Різним є сприйняття сучасних цінностей населенням залежно від місця проживання. У Києві однакова кількість тих, хто скоріше чи однозначно сприймає нові цінності як свої та тих, хто їх не сприймає, – 39%. Людей, яким важко визначитись у цьому питанні, майже на 2% менше, ніж загалом по країні. Найконсервативнішим виявилось населення невеликих міст: 50% мешканців однозначно чи скоріше не сприймають нову систему цінностей. У невеликих містах мешкають найбільш переконані у своїх уподобаннях стосовно цінностей люди: тільки 20% респондентам було важко відповісти на це запитання, що значно менше, ніж по країні загалом. Важче за всіх було визначитись мешканцям села: 27% не спромоглись відповісти на запитання стосовно сприйняття нової системи цінностей (майже на 3% більше, ніж по країні загалом). Водночас у селі майже на 3% більше, ніж у середньому в країні, мешканців однозначно чи скоріше вва-

жають нову систему цінностей своєю. Слід відмітити, що тих, хто однозначно чи скоріше не сприймає нову систему цінностей, у відсотковому співвідношенні стільки ж, скільки й у Києві – 39%, що майже на 5% менше, ніж загалом у країні.

За результатами даного дослідження можна стверджувати, що система цінностей, яка склалася в Україні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо), ще не набула достатнього поширення на теренах країни, що суттєво утруднює створення нового соціального порядку, бо населення перебуває в стані глибокої аномії. Значна частина жителів країни не бачить такої системи цінностей, яку вона сприйняла б як свою, до якої потрібно адаптуватись.

Для успішної побудови соціального порядку потрібно сформуванню у населення чіткіше уявлення про демократичні цінності та норми, що повинні панувати у розвинених демократичних суспільствах. Слід неухильно втілювати їх у життя, щоб населення України на власному досвіді переконалося в перевагах життя за новими нормами та цінностями.

### *Література*

1. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Вип. 1 (15), Т. 1 / гол. ред. д. екон. н. В. М. Ворона, д. соціол. н. М. О. Шульга. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – 650 с.
2. Більшість українців не вірять в успішність реформ / Опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://espresso.tv/news/2015/09/09/ilshist\\_ukrayinciv\\_ne\\_viryt\\_v\\_uspikh\\_reform\\_opytuvannya](http://espresso.tv/news/2015/09/09/ilshist_ukrayinciv_ne_viryt_v_uspikh_reform_opytuvannya)
3. *Соціологія: короткий енциклопедичний словник* / уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, В. М. Захарченко та ін. ; за заг ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
4. *Панина Н.* Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии / Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1 – С. 5–26.
5. *Загороднюк Т.* Ціннісні орієнтації населення регіонів України під час становлення нового соціального порядку / Т. Загороднюк // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – Вип. 2(16). – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – С. 250–256.